Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi / Journal of Ottoman Legacy Studies
ISSN 2148-5704
www.osmanlimirasi.net
osmanlimirasi@gmail.com
Cilt 7, Sayı 18, Temmuz 2020 / Volume 7, Issue 18, July 2020

18. YÜZYIL OSMANLI İSTANBUL'UNDA HAMAM TELLAKLARI ÜZERİNDE İKTİDARIN GÖZETİMİ

State Inspection over Hammam Tellaks in the 18th Century Ottoman Istanbul

Makale Türü/Article Types : Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received Date : 02.05.2020
Kabul Tarihi/Accepted Date : 09.06.2020
Sayfa/Pages : 405-417
DOI Numarası/DOI Number : http://dx.doi.org/10.17822/omad.2020.164

AHMET YAŞAR
(Dr. Öğr. Üyesi), Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul / Türkiye, e-mail: ahmetyasar@beykent.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9942-2398

Atıf/Citation

Yaşar, Ahmet, "18. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda Hamam Tellakları Üzerinde İktidarın Gözetimi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 7/18, 2020, s. 405-417.

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), *Cilt 7, Sayı 18, Temmuz 2020.*

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), *Volume 7, Issue 18, July 2020.*

ISSN: *2148-5704*

18. YÜZYIL OSMANLI İSTANBUL'UNDA HAMAM TELLAKLARI ÜZERİNDE İKTİDARIN GÖZETİMİ

State Inspection over Hammam Tellaks in the 18th Century Ottoman Istanbul

Ahmet YAŞAR

Öz: 1730 isyanı sonrasında, Arnavut taifesi siyasi iktidar tarafından kamu düzensizliğinin ve artan şehir şiddetinin müsebbibi olarak görüldüler. Osmanlı başkentinde Arnavut taifesinin önemli bir kesimini oluşturan hamam tellaklarının 1731'den başlayarak sayımları yapıldı ve işe giriş ve çıkışlarının takip edilmesi sağlandı. İsyan sonrasının gergin ortamında bir tür Arnavut kovuşturması olarak başlayan hamam çalışanları üzerindeki gözetim, Osmanlı kefalet sisteminin parçası olarak sonraki dönemlerde de devam etmiştir. 1731'den 1822'ye dek uzanan süreçte İstanbul erkek hamamlarında çalışan tellak ve natırlar sayılmışlar, isim ve resimleriyle deftere kaydedilmişler ve kefalet yoluyla sisteminin bir parçası hâline getirilmişlerdir. Bu makale 1730 isyanı sonrasında İstanbul hamamlarındaki Arnavut tellakların kontrol edilmesine dönük fermanın 1731-32-35, 1752, 1792 ve 1822 tarihlerindeki yoklamalarda izini sürmektedir. Ayrıca siyasi iktidarın bu yoklamalarla geliştirdiği gözetim mekanizmasının mahiyetini tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: 1730 İsyanı, İstanbul, Arnavut *tellak*lar, Hamam, Denetleme, Yoklama Defterleri

Abstract: After the 1730 rebellion, the Albanians were perceived as the cause of public disorder and of increasing urban violence by the political power. In this manner, in the Ottoman capital, hammam *tellak*s, which constitute an important part of the Albanians were officially monitored and registered starting from 1731, and their entry and exit were followed up. The supervision of the hammam employees, which started as a kind of Albanian investigation in the tense atmosphere after the rebellion, continued in the following periods as part of the Ottoman *kefalet* system. In the period from 1731 to 1822, the *tellak*s and *natır*s working in the men's baths of Istanbul were counted, recorded with their names and physical appearance, and made into a part of the system through *kefalet*. This paper aims to examine the state inspection over the Albanian *tellak*s operated in Istanbul hammams by looking through the hammam registers in 1731-32-35, 1752, 1792 and 1822, and to follow the results of the imperial decree issued after the rebellion of 1730. It also aims to discuss the nature of the surveillance mechanism that political power develops with these registrations.

Keywords: The 1730 Rebellion, Istanbul, Albanian *tellak*s, Hammam, Supervision, Survey Registers

Giriş

1730 isyanı, 2 Ekim 1730 tarihinde III. Ahmed'in (1703-1730) tahttan indirilip yerine I. Mahmud'un (1703-1730) tahta geçirilmesiyle şeklen sona erdi.[1] Ancak Patrona Halil'in görünür

[1] Literatürde "Patrona Halil İsyanı," "Patrona Halil Vakası" olarak da bilinen 1730 isyanına dair bkz. Münir Aktepe, *1730 İsyanı*, İstanbul 1958; Robert W. Olson, "The Esnaf and the Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics?", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, S. 17, 1974, s. 329-344; Selim Karahasanoğlu, *A Tulip Age Legend*: *Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire* (*1718-1730*), Yayımlanmamış DT, State University of New York, 2009; Selim Karahasanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1730 İsyanı Üzerine Yeni Bir Eser: Vâkıa Takrîri Bin Yüz Kırk Üç'de Terkîb Olunmuşdur", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 28 (46), 2009, s. 187-179; Felix Konrad, "Coping with "the Riff-Raff and Mob": Representations of Order and Disorder in the Patrona Halil Rebellion (1730)", *Die Welt Des Islams*, S. 54 (3-4), 2014, s. 363-398; Hakan Yılmaz, "İsyânın Gölgesindeki İstanbul: Yeni Arşiv Belgeleri Işığında 1730 Patrona İsyânı", *Osmanlı İstanbulu IV*, edt. Feridun M. Emecen vd., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yay., İstanbul 2016, s.

liderliğindeki siyasi aktörler, isyan sonrasında çeşitli talep ve uygulamalarıyla padişah ve çevresindeki yönetici zümrenin dikkatini çekmeye devam ettiler. Sultan I. Mahmud, isyandan birkaç zaman sonra kendileriyle konuşmak bahanesiyle isyanın elebaşıları Patrona Halil, Muslu Beşe ve Yeniçeri ağası Mehmed Ağa'yı saraya çağırıp katlettirdi.[2] Daha sonra başta İstanbul olmak üzere İmparatorluğun tüm bölgelerinde sıkı bir denetim uygulayarak 1730 isyanının aktörlerini siyasetin dışına itecek uygulamalarda bulundu.

İsyan sonrasında Sultan I. Mahmud'un dikkat çeken uygulamalarından birisi de 1730 isyanının elebaşı Patrona Halil'e yardım eden Arnavutlar üzerinde gerçekleştirdiği gözetim mekanizmasıdır. Adı geçen Arnavutların özellikle 26 Mart 1731 tarihinde gerçekleşen isyandaki rolleri kendileri üzerindeki gözetim sürecini daha da etkin kılmıştır.[3] Bu ikinci isyanda çeşitli taleplerle ortaya çıkan isyancılar, siyasi iktidarın etkin müdahalesiyle kısa zamanda bastırıldıktan sonra başta Arnavutlar olmak üzere isyanın aktörleri takibata uğramışlardır. Mühimme defterlerine yansıdığı şekliyle Sultan I. Mahmud, isyancı Arnavut zorbaların yakalanarak ortadan kaldırılmaları için gerek Balkanlar gerekse Anadolu'daki farklı idari birimlerdeki yöneticilere hükümler göndermiştir.[4] Âdeta her iki isyan sonrasında başta Arnavutlar olmak üzere, isyancı kişiler ve kesimler üzerinde sıkı bir takip gerçekleştirilmiştir.

İsyandan birkaç zaman sonrasına ait bir fermanda İstanbul'da faaliyetlerini sürdüren hamamların bütün çalışanlarının (bu dönemde hamam çalışanlarının çoğunun Arnavut olması dolayısıyla) hamamcılar kethüdası, yiğitbaşısı ve şeyhi vasıtasıyla kayıt altına alınması ve hamamcıların çalışanlara kefil olması istenmektedir. Ayrıca hamamlara yeni çalışan alınması gerektiğinde Arnavut alınmayıp yerlerine Anadolu'dan Türk uşakları, İstanbul içinden kişiler ve zimmîlerin seçilmesi ve memleketlerine giden Arnavutların geri döndüklerinde hamamlarda tekrar çalıştırılmaması emredilmektedir. Fermanın içeriği İstanbul hamamları ve çalışanları ile ilgili olarak düzenlenmiş üç defterde yer almaktadır. 1735 tarihli sur dışı İstanbul'daki hamam çalışanları ile ilgili defterin sonunda padişahın hükmü özetle şöyle ifade edilmektedir:

> "Vech-i meşrûh üzere derûn-ı defterde zikrolunan hammâmcılar kethüdâsı ve yiğitbaşıları ve şeyhleri ma'rifetleriyle tahrîr olunup her bir hammâmda tahrîr olunan tellâklara hammâmcıları kefîl olup ba'de'l-yevm hammâmlara tellâk ve nâtır alınmak iktizâ eyledikte Arnavut ta'ifesinden kebîr ve sağîr ferd-i vâhidi uğratmayıp Anadolu yakasından gelme Türk uşaklarından ve nefs-i İstanbul'dan ve zımmî cinsinden intihâb olunup yarar kefîlleri alındıktan sonra isim ve resimleriyle deftere kayıt ve kadîmden hammâmlarında mevcûd bulunup hîn-i tahrîrde isimleri deftere kaydolunan Arnavut ta'ifesinden vefât edenlerin ve bir tarîkiyle hammâmlardan çıkıp vilâyetine gidenler, ba'de'l-eyyâm gelip yine tellak olmak murâd eyledikte min-ba'd alınmayıp yerlerine ecnâs-ı sâ'ireden alınmak üzere cümlesine muhkem tenbîh ve te'kîd olundukdan sonra cümlesi ber-vech üzere ta'ahhüd ve birbirlerine tekeffül eyledikleri işbu mahalle şerh verildi."[5]

İstanbul'da sayıları yaklaşık 12.000[6] ile ifade edilen Arnavut taifesi hamamcılık, fırıncılık[7] ve diğer mesleklerde istihdam imkânı bulmuşlardı. Nitekim Evliya Çelebi 1670'te Berat'ı ziyareti esnasında "Ammâ askeri ve levendât tâ'ifesi olmayup re'âyâ oğlu olanlar

411-452; Feridun M. Emecen, "Matruşka'nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve 'Lale Devri' Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 52, 2018, s. 79-98.

[2] Patrona Halil ve yakınındaki kişilerin sarayda katledilmeleri ile ilgili farklı tarihler sözkonusudur. Abdülkadir Özcan, Destârî Sâlih tarihine atıfla 25 Kasım 1730 tarihini vermektedir (Abdülkadir Özcan, "Patrona İsyanı", *İslam Ansiklopedisi*, C. 34, TDV Yay., İstanbul 2007, s. 189-192). Hakan Yılmaz ise celb-i Hümayun kaydından yola çıkarak katledilme olayının 27 Ekim 1730'da olduğunu ileri sürmektedir. H. Yılmaz, agm., s. 426.

[3] H. Yılmaz, agm., s. 420-426.

[4] H. Yılmaz, agm., s. 420-426.

[5] Atatürk Kitaplığı, *Muallim Cevdet Yazmaları*, No: B. 6, Tarih: 1 Zilhicce 1147 (24 Nisan 1735).

[6] M. Aktepe, *age.*, s. 170.

[7] Salih Aynural, "The Millers and Bakers of Istanbul (1750-1840)", *Crafts and Craftsmen of the Middle East: Fashioning the Individual in the Muslim Mediterranean*, edt. Suraiya Faroqhi-Randi Deguilhem, I. B. Tauris, New York 2005, s. 84-118.

ekseriyyâ bu şehirden İslâmbol'a gidüp hammâmlarda üstâd-ı kâmil olup dellâklik ederler."[8] tespitini eserine kaydetmiştir. İstanbul'daki 1730 isyanı esnasında ve sonrasında, hamamlardaki Arnavut taifesi kamu düzensizliğinin ve artan şehir zorbalığının müsebbibi olarak görüldüklerinden siyasi iktidar tarafından düzen yıkıcı olarak addedildiler. Dönemin vakanüvisi Sami, tarihinde Patrona Halil'i "esnâ-yı mezbûrda dellâk Arnavudları zümresinin beyninde hubs-i sîret ve mel'anet-i cibilliyyet ile tahsîl-i şöhret ü nâm"[9] olarak tarif etmekte ve Halil'in Arnavutların hemşehrilik ağı içerisinde yer aldığını vurgulamaktadır.[10] Destari Salih ise tarihinde "Patrona nam dellâk-ı na-pak-i habaset-iştirak" ifadesiyle Patrona Halil'i tellaklardan birisi hâline getirmektedir.[11] Gerek 1730 isyanında gerekse yaklaşık altı ay sonraki zorba isyanında "Arnavud tâ'ifesi"nin etkin olduğu, dönemin vakanüvislerinin eserlerinde ve arşiv belgelerinde görülmektedir. Genel itibarıyla dönemin kronikleri isyancıları oldukça negatif kavramlarla tarif etmektedirler. İsyancılar için en genelde *eşkıya, erazil, erazil ü esafil, erazil ü evbaş, haşerat, na-pak* gibi kavramlar kullanılmaktadır.[12] Sami tarihinde ikinci isyanda etkin olan ayaktakımı (evbâş) ve Arnavud olan kişileri "hammâm u dükkânlarda sâkin ü mutavattın olan Arnavud melâ'îni" olarak tarif etmektedir.[13] Felix Konrad'ın da vurguladığı üzere, çağdaş Osmanlı kronikleri şehir isyanında[14] faal olan alt düzey ayaktakımının siyasi etkinliklerini düzen yıkıcı oldukları gerekçesiyle oldukça negatif bir şekilde ele almaktadırlar. Aslında bu bakış açısı Sultan I. Mahmud'un isyancılar üzerinde sergilediği baskının, çağdaş kronikler tarafından düzenin yeniden tesisi olarak görülmesine yol açmıştır.[15]

Öte yandan 18. yüzyılda eyaletlerdeki gelişmeler ve nüfus artışı Arnavutları ve Rumeli'deki diğer grupları, özellikle Osmanlı başkentine doğru göçe zorlamıştır. İstanbul daha geniş iş imkânları, görece güvenlik potansiyeli, ek vergilerden muafiyet ve daha iyi yaşama imkânları dolayısıyla özellikle gençler için cazibe merkezi olmuştur. Daha fakir olan kırsaldan imkânları bol olan merkeze göç edenler, genellikle kırsalla bağlarını koparmamakta, belli dönemlerde memleketlerine gitmektedirler. Şehirde bölgesel ve etnik dayanışmanın bir parçası olarak güçlü *hemşehri*, *hemcins* ilişki ağı içerisinde belli meslek gruplarında bir araya gelmektedirler.[16]

---

[8] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. 8, vr. 360a. Ayrıca bkz. Antonis Anastasopoulos, "Albanians in the Eighteenth-Century Ottoman Balkans", *The Ottoman Empire, the Balkans, the Greek Lands: Toward a Social and Economic History. Studies in Honor of John C. Alexander*, edt. E. Kolovos vd., İstanbul 2007, s. 37-47; M. Aktepe, *age.*, 1958.

[9] *Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi*: *Subhî Tarihi* (*1730-1744*)*, İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin*, hzl. Mesut Aydıner, Kitabevi Yay., İstanbul 2007, s. 22.

[10] Popüler literatürde Patrona Halil'in bir dönem Bayezid Hamamı'nda tellaklık yaptığı dile getirilmektedir. Bu iddianın kökeninin daha çok 1950'li yıllarda Bayezid Hamamı'nın geleceği ile ilgili tartışmalara Arnavut Halil'in dâhil edilmesi ile ilgili olduğuna dair bkz. Emin Ali Çavlı, "Patrona Halil Hamamı Değil, Bayezid Hamamı", *TTOK Belleteni*, S. 186-187, 1957, s. 6-7.

[11] *Destârî Sâlih Tarihi*: *Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak*, hzl. Bekir Sıtkı Baykal, AÜ DTCF Yay., Ankara 1962, s. 26.

[12] Detayları için bkz. F. Konrad, agm., s. 394-395.

[13] *Subhî Tarihi* (*1730-1744*), s. 75.

[14] Erken modern Osmanlı dünyasında şehir isyanları ile ilgili olarak bkz. Cemal Kafadar, "Janissaries and Other Riffraff of Ottoman Istanbul: Rebels without a Cause?", *Identity and Identity Formation in the Ottoman World: A Volume of Essays in Honor of Norman Izkowitz*, edt. B. Tezcan-K. K. Barbir, Wisconsin 1991, s. 113-135; Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire*: *Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge University Press, Cambridge 2010; Fariba Zarinebaf, *Crime and Punishment in Istanbul*: *1700–1800*, University of California Press, Berkeley, CA 2011; Gülay Yılmaz, *The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th Century Ottoman City*: *The Case of Istanbul*, Yayımlanmamış DT, McGill University, Montreal 2011; Marinos Sariyannis, "Unseen Rebels: The 'Mob' of Istanbul as a Constituent of Ottoman Revolt, Seventeenth to Early Nineteenth Centuries", *Turkish Historical Review*, S. 10, 2020, s. 155-188.

[15] F. Konrad, agm., s. 394-395.

[16] Nina Ergin, "The Albanian Tellak Connection: Labor Migration to the Hamams of Eighteenth-Century Istanbul, Based on the 1752 İstanbul Hamâmları Defteri", *Turcica*, S. 43, 2011 [2012], s. 240.

1. Hamamlardaki Arnavutları Yoklama Yoluyla Gözetlemek

1730 isyanı esnasında ve sonrasında özellikle İstanbul'da "mefasid"e[17] ve "fitne"ye sebep verenler olarak görülen Arnavut taifesinin önemli bir kesimini oluşturan hamam tellaklarının sayımları yapıldı ve işe giriş ve çıkışlarının takip edilmesi sağlandı. 1730 isyanı sonrasının gergin ortamında bir tür Arnavut kovuşturması olarak başlayan hamam çalışanları üzerindeki gözetim, makalenin ilerleyen kısımlarında da görüldüğü üzere, Osmanlı kefalet sisteminin parçası olarak sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Bu çerçevede makalenin bundan sonraki kısmında hamam çalışanlarıyla ilgili oluşturulmuş hamam yoklamaları ele alınacaktır.

1.1. 1731, 1732 ve 1735 Tarihli Hamam Yoklama Defterleri

1730 isyanı sonrasında oluşturulmuş defterlerden ilki isyandan dokuz ay sonrasına aittir ve bu defterde sur içi İstanbul'da bulunan 109 hamamın çalışanlarına dair bilgiler yer almaktadır.[18] Defter 11 Haziran-1 Temmuz 1731 tarihleri arasında hamamcılar kethüdası, yiğitbaşısı ve şeyhi vasıtasıyla hazırlanmış olup 12 Temmuz 1731 tarihinde Başmuhasebe'ye kaydedilmiştir. 50'si *çifte* ve 59'u *kuşluk* ve *tek* hamam şeklinde kategorik olarak kaydedilen bu 109 hamamdaki çalışan natır ve tellakların sayısı belirlenmiştir. Defter oluşturulurken, sadece hamamın ismi, çalışan toplam natır ve tellak sayısı Arnavut ve diğerleri diye ikiye ayrılarak yazılmıştır. Ayrıca defterin sonunda bir icmal oluşturulmuştur. Deftere göre mezkûr tarihte sur içi İstanbul'da toplam 109 hamamda, 1488 kişi tellak ve natır olarak çalışmaktadır ve bunların 849'u Arnavut kökenlidir. Daha sonraki örnekleriyle karşılaştırıldığında, bu defter ya daha detaylı bir yoklama defterinin özetidir ya da hamam çalışanlarına dair daha başlangıç düzeyinde bir yoklama gerçekleştirilmiştir.

Bu defter aynı zamanda bir kefalet defteri hüviyeti de taşımaktadır. Açıklama kısmında her bir hamamda mevcut bulunan tellakların birbirlerine kefil oldukları, ser-nevbetlerinin dahi hepsine kefil olduğu, hamamcılarının dahi hem ser-nevbetlerine hem de natırlara kefil olduklarını ortaya koymaktadır. Osmanlı dünyasında, kefalet sistemi vasıtasıyla, birey kendi tekilliği içerisinde değil de, ancak bağlı bulunduğu grubun bir parçası olarak devletin görüş alanına dâhil olmakta ve siyasi iktidarın denetimi içerisine girmekteydi.[19] Örneğin, Osmanlı İstanbul'unda esnaf grupları içerisinde ustanın yanında çalışan kalfa ve çıraklarına, komşu esnafın birbirlerine, şehirde yerleşik kahveci esnafının şehre yeni gelen birisine ya da hancının handa misafiren sakin birisine kefil olduğu zincirleme bir bağ oluşturulmaktaydı. Hamam çalışanları örneğinde de görüldüğü üzere, çalışanlar birbirlerine kefalet yoluyla bağlanarak bir toplumsal denetim[20] sağlanmaya çalışılmaktadır.

Bu yoklamadan yaklaşık bir buçuk yıl sonra, 3 Kasım 1732'da aynı bölgedeki 109 hamamın çalışanlarına dair yeni bir yoklama gerçekleştirilmiştir.[21] Defter sur içi İstanbul'da bulunan hamamlarda çalışan tezgâhtar, natır, kafesdar, tellağın *dirlikli* ve *dirliksiz* isim ve resimlerini içermektedir. Bu defterde her bir hamamın ismi mevkiiyle beraber belirtilmekte,

[17] Osmanlı İstanbul'u özelinde mefasid tartışmaları ile ilgili olarak bkz. Ahmet Yaşar, "Controlling Space: State Supervision over Urban Khans in Eighteenth- and Early Nineteenth-Century Istanbul", *Archiv Orientalni*: *Journal of African and Asian Studies*, S. 87/2, 2019, s. 213-232.

[18] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi* (*DBŞM*), Defter No: 1665, Tarih: 7 Muharrem 1144 (12 Temmuz 1731), 32-37.

[19] Betül Başaran, *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century between Crisis and Order*, Brill, 2014, s. 36-38. Osmanlı şehrinde kefalet sisteminin uygulamaları için bkz. Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 6, 1984, s. 69-78; Abdullah Saydam, "Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefalet Usûlü", *Tarih ve Toplum*, S. 164, 1997, s. 4-12.

[20] Osmanlı başkentinde kamu düzeni ve toplumsal denetim meseleleri için bkz. Shirine Hamadeh, "Mean Streets: Urban Order and Moral Space in Early Modern Istanbul", *Turcica*, S. 44, 2012/2013, s. 249–77; F. Zarinebaf, *age.*, s. 125-140.

[21] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Evkâf-ı Haremeyn Muhasebesi Defterleri* (*EV.HMH.d.*), Defter No: 3496, Tarih: 15 Cemaziyelevvel 1145 (3 Kasım 1732).

sonrasında ise natır ve tellaklar ayrı yazılarak, teker teker çalışanın ismi, memleketi, varsa askeri unvanı ve fiziksel görüntüsü yazılmakta (*Salih bin Süleyman, Göriceli, Şakird genç oğlan; Yusuf bin Mustafa, Avlonyalı, 61 B. Sarı bıyıklı* vs.), hamam kaydının sonuna ise toplam nefer sayısı ve Arnavut olanların sayısı eklenmektedir. Bu deftere göre sur içi İstanbul'daki hamamlarda toplam 1223 çalışan bulunmaktadır ve bunların 862'si Arnavut, 361'i ise *ecnas-ı saire*dir (başka ahali). Bu defterin sonunda daha önce yapılmış bir defterle toplam çalışan sayısı üzerinden bir karşılaştırma da yapılmaktadır. Daha önceki defterde toplam çalışan sayısı 1488 olup yeni defterle karşılaştırıldığında 265 kişilik vefat (müteveffa) ya da ayrılma (firar) gerçekleştiği görülmektedir. Karşılaştırma yapılan defter, 1488 sayısı itibarıyla muhtemelen yukarıda adı geçen 12 Temmuz 1731 tarihinde Başmuhasebe'ye kaydedilmiş olan, 1730 isyanından sonra ilk olarak gerçekleştirilen yoklama defteridir. Aynı bölgeyi yaklaşık bir buçuk yıl ara ile kayıt altına alan iki defter, yoklama tarzı ve fermanı özetlemesi itibarıyla benzerlikler taşımaktadırlar. Özellikle defterin sonunda yer alan açıklama kısmı hemen hemen aynıdır. Yine benzer şekilde bütün çalışanların birbirlerine kefil oldukları ve Arnavut taifesinden yeni çalışanların istihdam edilmemeleri vurgulanmaktadır. Sadece, birinci deftere göre ikinci defter hamam çalışanlarını daha teferruatlı olarak tasvir etmektedir.

Yaklaşık üç yıl sonra, 24 Nisan 1735 tarihinde kayıt altına alınan bir başka hamam yoklama defteri ise, İstanbul'un sur dışındaki 69 hamama ve çalışanlarına dair bilgiler ihtiva etmektedir.[22] 1732 tarihli deftere göre daha az detaylı hazırlanmış olan bu deftere göre, Eyüp, Galata ve Üsküdar bölgelerinde mevcut olan 69 hamamda, 137'si Arnavut olmak üzere toplam 421 çalışan bulunmaktadır. Tablo I'de de görüldüğü üzere, toplu olarak değerlendirdiğimizde, 1732 ve 1735 tarihli defterlerde, başkentte faaliyetlerini sürdüren 178 hamamda toplam 1.642 çalışan bulunmaktadır ve bunlardan 997'si (%64) Arnavut, geriye kalan 645'i (%34) ise *ecnas-ı saire*dir.

Tablo I. 1732-1735 Yıllarında İstanbul Hamamlarında Çalışan Arnavut ve *Ecnas-ı Saire* Sayısı

	Sur içi	**Sur dışı**	**Toplam**	%
Tarih	1145 (1732)	1147 (1735)		
Arnavut	862	135	997	64%
Ecnas-ı Saire	361	284	645	36%
Toplam	1.223	419	1.642	100%

1735 tarihli sur dışı hamamları yoklama defterinin sonundaki açıklama bilgileri daha önceki iki deftere göre farklılıklar içermektedir. Arnavutların hamamlarda istihdamı meselesi ile ilgili daha net ifadeler yer almaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere Arnavutların vefatları sonrasında yerlerine başkalarının ya da memleketlerine kısa süreli ziyaretleri sonrasında, istihdam edilmemeleri tembih edilmektedir. Ayrıca defterde daha önceki herhangi bir defterle karşılaştırma yapılmamaktadır. 1731 tarihli defterde olduğu gibi, mezkûr bölge için ilk defa bir yoklama yapılmış veya sur dışı hamamlarındaki Arnavut oranı sur içine göre az (~%32) gözüktüğünden dört yıl sonra ilk defa böyle bir defter oluşturma yoluna gidilmiş olabilir.

I. Mahmud'un saltanatının ilk yıllarına tekabül eden dönemde Arnavut kökenli hamam çalışanları üzerinde yoklamalar yoluyla bir nezaret yoluna gidildiği görülmektedir. Anlaşılan o ki, sur içi İstanbul kapsamında 1731'de başlayan hamam yoklamaları sonraki yılda devam etmiş ve yaklaşık dört yıl sonra da sur dışı hamamlarının sürece dâhil edilmesi ile kapsam genişletilmiştir. Acaba bu gözetim mekanizması ne kadar devam etmiştir? 1731-1735 yıllarındaki durumu daha sonraki bir dönemdekiyle karşılaştırmak mümkün müdür?

[22] Atatürk Kitaplığı, *Muallim Cevdet Yazmaları*, No: B. 6, Tarih: 1 Zilhicce 1147 (24 Nisan 1735).

1.2. 1752 Tarihli Hamam Yoklama Defteri

1730 isyanından yaklaşık yirmi yıl sonra İstanbul'daki hamam tellaklarının yeniden sayımı yapılmış ve kayıt altına alınmıştır.[23] H 1165 (1752) yılının Ramazan ayının ilk günü oluşturulan defter, Osmanlı başkentinin sur içinde ve sur dışında mevcut bulunan hamamların ve içlerinde olan tellak ve natırların sâdır olan ferman çerçevesinde yeniden teftiş ve tahriri olup, hamam çalışanlarını isim, resim, vilayetleri ve şöhretleri ile ortaya koymaktadır. Defter Ağakapısı kurbundaki Süleymaniye Hamamı'nın tellak ve natırlarının kaydı ile başlamakta ve Kadıköy Hamamı çalışanlarının kayıtları ile nihayete ermektedir. Her ne kadar defterin sonundaki *ilam*da sur içinde 112 ve sur dışında 74 olmak üzere toplam 186 hamam olduğu zikredilse de defterde sur içinde 110 ve sur dışında 72 olmak üzere toplam 182 hamama dair bilgiler yer almaktadır. Bu 182 hamamda 2254 erkek çalışan istihdam edilmektedir. Defterde bir önceki yıl yapılan ve Paşa Kapısı'nda mevcut bulunan bir yoklama defteri ile mukayese yapılmakta ve 152 kişinin bir önceki yıla göre noksan olduğu tespit edilmektedir. Bu kişilerden 52'si meçhuldür, 100'ü ise sıla-yı rahim dolayısı ile memleketlerinde bulunmaktadırlar.

Bu yoklama defterinin hiçbir yerinde Arnavut ifadesi geçmemektedir. Özellikle defterin oluşturulma gerekçelerinin açıklandığı bölümde Arnavut meselesine hiç değinilmemektedir. Ancak defterin oluşturulma tarzı ve muhtevası yukarıda adı geçen 1732 ve 1735 tarihli yoklamalarla benzerlikler göstermektedir. Adeta aynı gelenek içerisinde üretilmiş bir yoklama defteri özelliği taşıdığı görülmektedir. Her ne kadar Arnavut olanlar bizzat belirtilmiş olmasa da memleketleri üzerinden çalışanların büyük çoğunluğunun Arnavut kökenli oldukları tahmin edilebilmektedir. Nitekim 2254 çalışanın %71'i Rumeli kökenlidir ve büyük çoğunluğu da Arnavutların yoğunlukta yaşadığı Avlonya, İstarova, Görice gibi yerleşim yerlerindendir.[24] 1732 tarihinde kaydedilen %64 Arnavut oranı hemen hemen yirmi yıl sonra da %71'den Rumelili Rum ve Bulgar kökenlileri de çıkarırsak, devam etmektedir. Görülen o ki, 1730'lardan 1752'ye gelindiğinde hamam çalışanları ile ilgili sistematik bir takip söz konusudur. Bir ferman ile hamamların ve içlerindekinin tahriri ve teftişi buyurulmakta, bunun için bir kişi görevlendirilmekte, detaylı bir tahrir yapılmakta, çalışanlar birbirlerine kefil kılınmakta ve bir önceki yıl tapılan tahrir ile karşılaştırma yapılarak çalışanlarda değişim olup olmadığı gözlemlenmektedir. Ancak 1752'de artık Arnavut ismi zikredilmemektedir.

1752 tarihli defterdeki veriler sayesinde, 1730'lı yıllardaki durumla bir karşılaştırma yapma imkânı olabilir ve zaman içerisinde Sultan'ın emrinin bir dönüşüme sebebiyet verip vermediğinin izi sürülebilir.[25] Bu hamamlardan Şeyh Vefa Hamamı'nı örneklem olarak ele alalım. Hamamın 1732 yılında 14'ü tellak ve 4'ü natır olmak üzere toplam 18 çalışanı bulunmaktadır.[26] Şeyh Vefa Hamamı'nın 1732 tarihinde tellak ve natırları bütünüyle Müslümandır. Çalışanların hepsi Balkan kökenli Arnavut olup, Görice, İstarova, Opar, Tomarice şehirlerinden gelmişlerdir. İstarovalı ve Tomariceliler özellikle çoğunluktadır. 1752 yılındaki deftere göre Şeyh Vefa Hamamı'nda çalışan sayısı 18'den 46'ya çıkmıştır. Her ne

[23] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Kâmil Kepeci Müteferrik Defterleri* (*KK.d.*), Defter No: 7437, Tarih: 1-25 Ramazan 1165 (13 Temmuz-6 Ağustos 1752). Nina Ergin bu defter üzerinden "Arnavut tellak irtibatı" ve hamamların GIS (Coğrafi Bilgi Sistemleri) yoluyla haritalandırması konularında makaleler kaleme almıştır. Bkz. N. Ergin, "The Albanian Tellak Connection"; Nina Ergin, "Mapping Istanbul's Hamams of 1752 and their Employees", *Bread from the Lion's Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities*, edt. Suraiya Faroqhi, Berghahn, New York, Oxford 2015, s. 108-135. Ancak çalışmasının temelini oluşturan mezkûr defterin 19. ve 20. sayfalarında yer alan 5 hamama dair bilgiler analizlerinde eksiktir. Defterin bu iki sayfasındaki 5 hamamı listeye dâhil etmediği için sayısını 182 yerine 177 olarak tespit etmiş ve bu sayı üzerinden analizlerini ve haritalandırmasını yapmıştır. Ergin'in çalışmasında Pir Mustafa Paşa Hamamı, Küçük Mustafa Paşa Hamamı, Hodli Hamamı, Fener Hamamı ve Balat Hamamı'na dair bilgiler yoktur. Mezkûr defter ile ilgili çalışmalarını benimle paylaştığı için Nina Ergin'e teşekkür ederim.

[24] N. Ergin, "The Albanian Tellak Connection", s. 246.

[25] Bu defterlerde yer alan hamamların listesi için bkz. Ahmet Yaşar, "İstanbul Hamamları: 1731-1766", *Osmanlı İstanbulu II*, edt. Feridun M. Emecen vd., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yay., İstanbul 2014, s. 553-585.

[26] Bu dönemde mezkûr deftere göre hamamlarda çalışan ortalama kişi sayısı 11'dir.

kadar Arnavut olup olmadıklarını bilemesek de köken itibarıyla Arnavutların yoğunlukta yaşadıkları Balkan şehirlerinden oldukları görülmektedir.[27]

Sultan Bayezid Hamamı örneğinde de benzer bir durum söz konusudur. Tablo II'de de görüldüğü üzere, 1732 yılında toplam 27 çalışanı bulunan hamamın 17 tellağından 14'ünün memleketleri yazılmış olup, hepsi Arnavut şehirleri olan Avlonya, Premedi, Opari, Görice ve Manastır'dır. Tellak listesinin altına toplam 17 nefer ve 16 Arnavut notu da eklenmiştir. Natırların ise sadece ikisinin (Kayseri, Amasya) memleket bilgileri verilmiştir. Natır listesinin sonunda sadece 10 nefer kaydı düşülmüş, dolayısıyla natırlar Arnavut değildir. Dolayısıyla, 1732 tarihinde mezkûr hamamın 27 çalışanından 16'sı Arnavut, 11'i ise *ecnas-ı saire*dir.

Tablo II. Sultan Bayezid Hamamı Çalışanları (1732)

Tellaklar			
	İsim	**Evsafı**	**Kökeni**
1	Kara Mehemmed İhtiyar	Ser-nevbet, bila-dirlik	
2	Hasan	Sarı sakallı	Premedi
3	Ali	Sarı sakallı	Manastır
4	Mustafa	Bıyıklı	Premedi
5	Monla Ali	Bila-dirlik, Çar-ebru (Bıyığı yeni gelmiş delikanlı)	Avlonya
6	İbrahim	Çar-ebru	Görice
7	Yakup	Bıyıklı	
8	Ali	Bıyıklı	Premedi
9	Mustafa	Bıyıklı	
10	Osman	Genç Oğlan	Görice
11	Süleyman	Bıyıklı	Avlonya
12	Salih	Çar-ebru	Opari
13	Ahmet		Avlonya
14	Süleyman	Küçük oğlan	Premedi
15	Murat	Güzel oğlan	Avlonya
16	İsmail	Kara sakallı	Avlonya
17	Osman	Köse sakallı	Avlonya
Natırlar			
1	Ali Çelebi	Tezgâhtar, İhtiyar	
2	Hüseyin		
3	Kara Ali	Bila-dirlik, Kara sakallı	
4	İbrahim	Kahveci, Bıyıklı	
5	Yusuf	Kara sakallı	
6	Köle Ali	Kafesçi, Ak sakallı	
7	Hasan	Bila-dirlik, Bıyıklı	Kayseriyye
8	İbrahim	Güzel oğlan	Amasya
9	İvaz zimmî	Taze oğlan	
10	Kirkor veledi	Çar-ebru	

Kaynak: BOA, EV.HMH.d., 3496, Tarih: 15 Cemaziyelevvel 1145 (3 Kasım 1732).

Tablo III'de de görüldüğü üzere, 1752 yılında ise Sultan Bayezid Hamamı'nda 33 tellak ve 14 natır toplam 47 kişi çalışmaktadır. Çalışanların 30'u Manastır, İstarova, Elbasan, Avlonya, Görice, Bihlişte gibi Arnavutların yaşadığı Balkan şehirlerinden, 15'i ise Anadolu şehirlerinden olan Sivas, Kastamonu, Amasya ve Edirne'dendir.[28] Görüldüğü üzere 1732 yılında hamamlardaki Arnavut oranı yirmi yıl sonra da devam etmektedir. Anlaşılan o ki, başkenttin mücerret takımından Arnavutlar üzerinde sayımlarla bir gözetim kurulmaktadır, ancak onları sistemin ya da şehrin dışına itecek icbari bir uygulama söz konusu değildir.

[27] BOA, EV.HMH.d., 3496, Tarih: 15 Cemaziyelevvel 1145 (3 Kasım 1732).
[28] BOA, KK.d., 7437, Tarih: 1-25 Ramazan 1165 (13 Temmuz-6 Ağustos 1752).

Tablo III. Sultan Bayezid Hamamı Çalışanları (1752)

Tellaklar			
	İsim	**Evsafı**	**Kökeni**
1	Mehmed Hassan	Kara sakallı ser-nevbet	Avlonya
2	Ali Yakub	Sakallı	?
3	Hacı Hassan	Bıyıklı	Edirne
4	Bekir Mustafa	Kara bıyıklı	Avlonya
5	Süleyman Halil	Kumral bıyıklı	Elbasan
6	Latif İbrahim	Sarı bıyıklı	Avlonya
7	Yakub Mustafa	Kara sakallı	?
8	Abdi Mustafa	Kara bıyıklı	Sivas
9	Hüseyin Abdullah	Çar-ebru	Mesudiye
10	Abdullah İbrahim	Çar-ebru	Avlonya
11	Mehmed Ahmed	Çar-ebru	Sivas
12	Abdullah Süleyman	Çar-ebru	Manastır
13	Ahmed Süleyman	Çar-ebru	Edirne
14	Cafer İbrahim	Kumral bıyıklı	Avlonya
15	Osman Zenbil	Taze	Avlonya
16	Hüseyin İsa	Taze	İstarova
17	Hüseyin İbrahim	Çar-ebru	İstarova
18	Mehmed Mustafa	Taze	İstarova
19	Halil Murad	Taze	İstarova
20	Cafer Ali	Taze sabi	Görice
21	Salih Mustafa	Kara bıyıklı	Avlonya
22	İbrahim Hassan	Taze	Edirne
23	Ahmed Ali	Çar-ebru	İstarova
24	Osman Nasuh	Çar-ebru	Edirne
25	Hassan Musa	Çar-ebru	Sivas
26	Hüseyin Mehmed	Çar-ebru	Elbasan
27	Osman Ahmed	Çar-ebru	Sivas
28	Osman Şir	Çar-ebru	Avlonya
29	Ahmed Hüseyin	Çar-ebru	Avlonya
30	Süleyman Mustafa	Kumral sakallı	Avlonya
31	Fazlı Hüseyin	Sabi	Avlonya
32	Bekir Mustafa	Sabi	Görice
33	İbrahim Ahmed	Sabi	Sivas
Natırlar			
1	Ahmed Musa	Kara bıyıklı	Kastamonu
2	İbrahim Mehmed	Kara sakallı	Amasya
3	Hüseyin Bekir	Kara bıyıklı	Sivas
4	Hassan Hüseyin	Kara bıyıklı	Avlonya
5	Mehmed Halil	Sarı bıyıklı	İstarova
6	Mahmud İbrahim	Sarı sakallı	Avlonya
7	Kara Mustafa	Kara sakallı	Görice
8	Mürteza Hüseyin	Sarı bıyıklı	Avlonya
9	Osman Süleyman	Sarı bıyıklı	Sivas
10	İsa Hassan	Çar-ebru	Avlonya
11	İbrahim Murad	Çar-ebru	Bihlişte
12	Mustafa Hassan	Kara bıyıklı	Bihlişte
13	Ali İbrahim	Çar-ebru	Avlonya
14	Mürteza İbrahim	Kumral bıyıklı	Avlonya

Kaynak: BOA, KK.d., 7437, Tarih: 1-25 Ramazan 1165 (13 Temmuz-6 Ağustos 1752)

1.3. 1792 ve 1822 Tarihli Hamam Yoklamaları

Yaklaşık kırk yıl sonra, Ayasofya Olayı[29] sonrasında İstanbul'daki *meçhûlü'l-ahval*leri (ahvalleri belirsiz) tespite dönük yapılan büyük kapsamlı yoklamalardaki verilerden yola çıkarak sürecin nereye gittiğini görmek ve daha öncekilerle karşılaştırmak önemli bir açılım sunabilir. 1791-93 tarihli *nizam-ı teftiş-i İstanbul* bağlamında düzenlenen defterler altı ayda bir yapılan başıboş ve serseri taifelerini tespite dönük yoklamaları içermekte ve İstanbul'da faaliyetlerini sürdüren 84 hamam ve çalışanları hakkında da bilgiler ihtiva etmektedir.[30] Bu defterlerde Arnavutlar dışındaki diğer etnik ya da bölgesel grupların da aynı hamamlarda benzer yoğunluklarının süreç içerisinde devam ettiği görülmektedir. Eyüp Türbe Hamamı'nda 1735 yılındaki mevcut 19 tellak ve natır İstanbul, Bolu ve Sivas kökenlidirler.[31] 1752 yılında mevcut 20 çalışanın çoğunluğu İstanbul ve Sivaslıdır.[32] On sekizinci yüzyılın sonunda ise toplam 17 çalışandan dokuzu Sivaslı, ikisi Tokatlı "Türk uşakları", dördü ise Avlonya, Manastır ve Göriceli olup muhtemelen Arnavut'tur.[33] Gerek 1731-1732-1735, gerek 1752 tarihlerindeki yoklamalarda görülen Arnavut çalışan oranı 1792 yılında da devam etmektedir.

1822 yılında İstanbul kadı siciline kaydedilen bir defter, mezkûr dönemde İstanbul ve çevresinde bulunan hamamlar ve buralarda görev yapan natır ve tellaklar hakkındadır.[34] Toplam 131 hamamın tahrir edildiği defter bir icmal defteri hüviyeti taşımakta ve adet olarak 1546 natır ve tellağın bu hamamlarda mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. Defterin sonunda yer alan açıklama kısmında hamamda bulunan natırlara tezgâhtarlarının ve tellaklara ise ser-nevbetlerinin kefil olduğu ve hepsinin birbirlerine kefil oldukları belirtilmektedir. Ayrıca sâdır olan ferman gereğince hamamlarda "serseri" türünde kişilerin istihdam edilmemeleri yönünde taahhütte bulunmaları, gerektiğinde bu türden kişileri hamamlardan çıkarmaları belirtilmektedir. Buradaki "serseri" ifadesinin kullanımı ilginç bir durum ortaya çıkarmaktadır. 1730'lu yıllara ait yoklama defterlerinde öne çıkan, "Arnavut taifesi" ifadesi yaklaşık bir asır sonra yerini "serseri" ifadesine bırakmıştır. Ancak hamamların sayımı ve hamam içlerinde çalışanların kefalet yoluyla birbirlerine bağlanmaları devam etmiştir.

Sonuç

Bu makalede çeşitli amaçlar için oluşturulmuş hamam yoklamaları üzerinden, hamam çalışanları üzerindeki siyasi iktidarın gözetimi meselesi irdelenmiştir. 1731'den 1822'ye dek uzanan süreçte İstanbul erkek hamamlarında çalışan tellak ve natırlar sayılarak, isim ve resimleriyle kayıt altına alınmışlardır. Kefalet yoluyla da sistemin bir parçası hâline getirilmişlerdir. Mevcut elimizdeki belgeler çerçevesinde, 1730 isyanı sonrasında Arnavut tellak ve natırlar üzerinde başlayan süreç, 1791-1793'te "meçhûlü'l-ahval" ve 1822'de ise "serseri" taifesinin takibi şeklinde devam etmiştir. Bütün bu süreçlerdeki asıl mesele bir toplumsal denetimdir ve bunun da temel unsuru *kefalet* sistemidir. Bu makale çerçevesinde de görüldüğü üzere, hamam çalışanları bir şekilde birbirlerine kefalet yoluyla bağlanmışlardır ve hamamcıları da hepsine kefil olmuştur.

1731'deki hamam yoklaması ile başlayan Arnavut tellakların gözetimi, 1752 tarihli belgede de görüldüğü üzere sistematik olarak devam etmiştir. Ancak 1752 tarihli defterde

[29] Olay 17 Aralık 1791'de Ayasofya Camii'nde meydana gelmiştir. III. Selim (1789-1807) Cuma namazı için hazır bulunurken, kimliği belirsiz bir kişi Sultan'a doğru bir misket güllesi atmış ve şikayetlerini yaymaya başlamıştır. Bu olayı bahane eden Sultan, başkenti arındırmak (tathîr) amacıyla "başıboş ve serseri ve kefîli olmayan eşhâs-ı meçhûlü…" dikkatle araştırmak için bir ferman yayınlamıştır. Detayları için bkz. B. Başaran, "Selim III", s. 1–3.

[30] Cengiz Kırlı-Betül Başaran, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, edt. Fatmagül Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2012, s. 16.

[31] Atatürk Kitaplığı, *Muallim Cevdet Yazmaları*, No: B. 6, Tarih: 1 Zilhicce 1147 (24 Nisan 1735).

[32] BOA, KK.d., 7437, Tarih: 1-25 Ramazan 1165 (13 Temmuz-6 Ağustos 1752).

[33] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi* (*DBŞM*), Defter No: 42648, Tarihsiz. Muhtemelen 1791-1793.

[34] *İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil* (*H. 1237-1246 / M. 1822-1831*), C. 88, Sayfa: 118, Hüküm no: 4, Orijinal metin no: [13b], Tarih: 4 Z [12]37 (22 Ağustos 1822), edt. Coşkun Yılmaz, Kültür AŞ., İstanbul 2019.

Arnavut kelimesine yer verilmemiş olması, gözetimin bir çerçevede değişikliğe uğrayarak devam ettiğini göstermektedir. Muhtemelen I. Mahmud'un ölümü (1754) sonrasında Arnavutlar üzerindeki hassasiyet azalmıştır. Ancak İstanbul hamamlarının, yoklamanın ve tahririn bir parçası olması, 1791-1793 ve 1822 tarihli örneklerde de olduğu üzere çeşitli gerekçelerde sürdürülmüştür. Arnavutların hamamcılık sektöründeki istihdamlarının azalması ve ortadan kalkması muhtemelen daha sonraki dönemlerde gerçekleşmiştir. Ancak hamamlara Anadolu'dan Türk uşaklarının alınması yönündeki tedbir, zaman içerisinde Anadolu kökenlilerin bu mesleğe dâhilini artırmıştır. Nitekim günümüzde de bu mesleği icra edenler, "Anadolu'dan gelme Türk uşakları" olup genellikle Sivas ya da Tokat kökenlidirler.

Siyasi iktidarın yukarıda zikredilen ilgili yoklamaları, bu mekânlar ve burada çalışan kişiler üzerinde bir gözetim mekanizması geliştirmesi şeklinde okunabilir. Bu gözetimler, belli bir grubu sistemin dışına itmekten ziyade, 1730 isyanındaki rolleri dolayısıyla Arnavutlar örneğinde olduğu gibi grubu gözetim altına almak şeklinde gerçekleşmiştir. Nitekim *meçhûlü'l-ahval* diye tanımlanan, kefalete bağlanması gereken kişilerle ilgili yapılan yoklamalarda, her ne kadar kefili olmayanların şehirden çıkarılmaları hükmü yer alsa da bu cezalandırma hükmünün uygulanmasından ziyade ilgili kişilerin *mefûlu'l-ahval* (ahvalleri bilinir) olması ve sistemin bir parçası hâline gelmelerinin istendiği izlenimi edinilmektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

BOA, *Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi* (*DBŞM*), Defter No: 1665, Tarih: 7 Muharrem 1144 (12 Temmuz 1731), 32-37.

BOA, *Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi* (*DBŞM*), Defter No: 42648, Tarihsiz. Muhtemelen 1791-1793.

BOA, *Evkâf-ı Haremeyn Muhasebesi Defterleri* (*EV.HMH.d.*), Defter No: 3496, Tarih: 15 Cemaziyelevvel 1145 (3 Kasım 1732).

BOA, *Kâmil Kepeci Müteferrik Defterleri* (*KK.d.*), Defter No: 7437, Tarih: 1-25 Ramazan 1165 (13 Temmuz-6 Ağustos 1752).

Diğer Arşiv Belgeleri

Atatürk Kitaplığı, *Muallim Cevdet Yazmaları*, No: B. 6, Tarih: 1 Zilhicce 1147 (24 Nisan 1735).

İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil (*H. 1237-1246 / M. 1822-1831*), Cilt: 88, Sayfa: 118, Hüküm no: 4, Orijinal metin no: [13b], Tarih: 4 Z [12]37 (22 Ağustos 1822), edt. Coşkun Yılmaz, Kültür AŞ., İstanbul 2019.

Matbu, Tetkik Eser ve Makaleler

Aktepe, Münir, *1730 İsyanı*, İstanbul 1958.

Anastasopoulos, Antonis, "Albanians in the Eighteenth-Century Ottoman Balkans", *The Ottoman Empire, the Balkans, the Greek Lands: Toward a Social and Economic History. Studies in Honor of John C. Alexander*, edt. E. Kolovos vd., İstanbul 2007, s. 37-47.

Aynural, Salih, "The Millers and Bakers of Istanbul (1750-1840)", *Crafts and Craftsmen of the Middle East: Fashioning the Individual in the Muslim Mediterranean*, edt. Suraiya Faroqhi-Randi Deguilhem, I. B. Tauris, New York 2005, s. 84-118.

Başaran, Betül, *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century between Crisis and Order*, Brill, 2014.

Çavlı, Emin Ali, "Patrona Halil Hamamı Değil, Bayezid Hamamı", *TTOK Belleteni*, S. 186-187, 1957, s. 6-7.

Destârî Sâlih Tarihi: Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak, hzl. Bekir Sıtkı Baykal, AÜ DTCF Yay., Ankara 1962.

Emecen, Feridun M., "Matruşka'nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemive "Lale Devri" Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 52, 2018, s. 79-98.

Ergenç, Özer, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 6, 1984, s. 69-78.

Ergin, Nina, "Mapping Istanbul's Hamams of 1752 and their Employees", *Bread from the Lion's Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities*, edt. Suraiya Faroqhi, Berghahn, New York, Oxford 2015, s. 108-135.

Ergin, Nina, "The Albanian Tellak Connection: Labor Migration to the Hamams of Eighteenth-Century Istanbul, Based on the 1752 İstanbul Hamâmları Defteri", *Turcica*, S. 43, 2011 [2012], s. 229-254.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. 8, vr. 360a.

Hamadeh, Shirine, "Mean Streets: Urban Order and Moral Space in Early Modern Istanbul", *Turcica*, S. 44, 2012/2013, s. 249–77.

Kafadar, Cemal, "Janissaries and Other Riffraff of Ottoman Istanbul: Rebels without a Cause?", *Identity and Identity Formation in the Ottoman World: A Volume of Essays in Honor of Norman Izkowitz*, edt. B. Tezcan-K. K. Barbir, Wisconsin 1991, s. 113-135.

Karahasanoğlu, Selim, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1730 İsyanı Üzerine Yeni Bir Eser: Vâkıa Takrîri Bin Yüz Kırk Üç'de Terkîb Olunmuşdur", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 28 (46), 2009, s. 179-187.

Karahasanoğlu, Selim, *A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire* (*1718-1730*), Yayımlanmamış DT, State University of New York, 2009.

Kırlı, Cengiz-Betül Başaran, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, edt. Fatmagül Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2012, s. 7-20.

Konrad, Felix, "Coping with "the Riff-Raff and Mob: Representations of Order and Disorder in the Patrona Halil Rebellion (1730)", *Die Welt Des Islams*, S. 54 (3-4), 2014, s. 363-398.

Olson, Robert W., "The Esnaf and the Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics?", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, S. 17, 1974, s. 329-344.

Özcan, Abdülkadir "Patrona İsyanı", *İslam Ansiklopedisi*, C. 34, TDV Yay., İstanbul 2007, s. 189-192.

Sariyannis, Marinos, "Unseen Rebels: The 'Mob' of Istanbul as a Constituent of Ottoman Revolt, Seventeenth to Early Nineteenth Centuries", *Turkish Historical Review*, S. 10, 2020, s. 155-188.

Saydam, Abdullah, "Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefalet Usûlü", *Tarih ve Toplum*, S. 164, 1997, s. 4-12.

Tezcan, Baki, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge University Press, Cambridge 2010.

Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi: Subhî Tarihi (*1730-1744*)*, İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin*, hzl. Mesut Aydıner, Kitabevi Yay., İstanbul 2007.

Yaşar, Ahmet, "Controlling Space: State Supervision over Urban Khans in Eighteenth- and Early Nineteenth-Century Istanbul", *Archiv Orientalni: Journal of African and Asian Studies*, S. 87/2, 2019, s. 213-232.

Yaşar, Ahmet, "İstanbul Hamamları: 1731-1766", *Osmanlı İstanbulu II*, edt. Feridun M. Emecen vd., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yay., İstanbul 2014, s. 553-585.

Yılmaz, Gülay, *The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul*, Yayımlanmamış DT, McGill University, Montreal 2011.

Yılmaz, Hakan, "İsyânın Gölgesindeki İstanbul: Yeni Arşiv Belgeleri Işığında 1730 Patrona İsyânı", *Osmanlı İstanbulu IV*, edt. Feridun M. Emecen vd., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yay., İstanbul 2016, s. 411-452.

Zarinebaf, Fariba, *Crime and Punishment in Istanbul: 1700–1800*, University of California Press, Berkeley, CA 2011.

Summary

The 1730 rebellion ended with the dethrone of Ahmed III (1703-1730) and the succession of Mahmud I on October 2, 1730. Following the revolt, Mahmud I pushed the rebel groups led by Patrona Halil out of politics. Sultan also developed a control mechanism over hammam employees who were perceived as the cause of public disorder and of increasing urban violence by the political power. In this manner, in the Ottoman Istanbul, hammam *tellak*s who helped the revolt's ringleader Patrona Halil, were officially monitored and registered starting from 1731, and their entry and exit were followed up. In the period from 1731 to 1822, the *tellak*s and *natır*s working in the men's baths of Istanbul were counted, recorded with their names and physical appearance, and made into a part of the system through *kefalet*.

The first registry we can access is dated June 11-July 1, 1731, belonging to a period nine months after the rebellion. This registry contains information about the employees of 109 baths within the walls of Istanbul. The next registry is one year later on November 3, 1732 and contains information about the employees of the 109 baths in the same area. In another registry, dated April 24, 1735, information is provided about 69 baths and employees outside the walled city. There is a total of 1,642 employees in registries dated 1731-1732 and 1735, and 997 (64%) of the employees were Albanian, with the rest, numbering 645 (34%), from other nations.

According to another registry, dated 1752, a total of 2,254 male employees worked in 182 baths; 110 of them from inside the walled city and 72 outside the walls. Even though those of Albanian origin were not mentioned by name, the majority of employees can be presumed to be of Albanian origin based on their hometowns. As a matter of fact, 71% of the 2,254 employees were of Rumelia origin and the majority were from areas such as Avlonya, Istarova or Gorice, which were densely population by Albanians. From 1732-1735, for nearly twenty years Albanians made up 64% of bath employees. This figure is arrived at by subtracting the Rumelian staff of Greek and Bulgarian origin.

It is also possible to find the same proportions in the 1791-1793 registries of the *nizam-ı teftiş-i İstanbul* (measures for the inspection of Istanbul). Those registries cover inspections that were held every six months and contain information about certain baths (84 in numbers) and their employees. The proportion of Albanian employees seen in the inspections in 1732-1735 and 1752 continued to be much the same in 1791-1793. The supervision of the hammam employees, which started as a kind of Albanian investigation in the tense atmosphere after the rebellion, continued in the following periods as part of the Ottoman *kefalet* system with the

searching *meçhûlü'l-ahval* (unidentifiable persons) in 1791-1793 and *serseri* (vagrant) in 1822 in surveys.

This paper aims to examine the state inspection over the *tellak*s operated in Istanbul hammams by looking through the hammam registers in 1731-1732-1735, 1752, 1792 and 1822, and to follow the results of the imperial decree issued after the rebellion of 1730. It also argues that these inspections were carried out not as a way of pushing certain groups out of the Ottoman capital but as a way of placing them under surveillance mechanism. With the surety (*kefalet*), the authorities followed the policy of making these people (*Arnavut taifesi*, *meçhûlü'l-ahval*, *serseri*) a part of the system by turning them into identifiable persons.